

על אגוזים וקליפתם (רבי מאיר ו'אחר')

בשורות הבאות מבקש אני להביא בפניכם הרהורים בדילמה חשובה בה התלבטו חכמי העבר והוגי ההווה. דילמה זו באה לידי ביטוי דרמטי בתולדותיו של אלישע בן אבויה, שלפי חז"ל (חגיגה טו ע"א) היה אחד מארבעת החכמים, רבי עקיבא, בן עזאי, בן זומא ואלישע, שנכנסו לפרדס המיסטיקה המסוכן. שלא כרבי עקיבא שנכנס בשלום ויצא בשלום, אלישע בן אבויה על פי חז"ל "קיצץ בנטיעות". כפר, חטא והחטיא. מהספרות הענפה שנכתבה על פרשת חייו, רוצה אני להמליץ לא על מחקרים מדעיים אלא דווקא על הנובלה הנפלאה של מילטון שטיינברג, 'כעלה נידף'.

אלישע בן אבויה פרש מדרכם של חז"ל, ומאז הוא נודע בכינויו 'אחר', כינוי שקשור כנראה בהשקפה הדתית שהוא פיתח. חכמי ישראל פרשו ממנו, מלבד יוצא מן הכלל אחד - רבי מאיר. הוא המשיך להתרועע עם 'אחר' ולשמוע את התורה שהיה מוסר לו מחכמי הדור שלפני מרד בר-כוכבא, ובייחוד מר' עקיבא רבו. אגדה מרגשת מתארת לנו את אחד המפגשים שביניהם: "מעשה ב'אחר' שהיה רוכב על הסוס בשבת. והיה רבי מאיר מהלך אחריו ללמוד תורה מפיו. אמר לו [אלישע]: מאיר חזור לאחריך... עד כאן תחום שבת". אלישע הכופר הזהיר את רבי מאיר מלעבור על איסורי שבת. אלישע מאיץ בר' מאיר לחזור. כך גם עושה ר' מאיר: "אף אתה חזור כך! אמר לו: ולא כבר אמרתי לך 'כבר שמעתי מאחורי הפרגוד: שובו בנים שובבים חוץ מאחר'! דלתות התשובה נראו לו נעולות. 'אחר' נשאר מחוץ לתחום.

חכמים רבים לא קבלו את גישת רבי מאיר. רבי יוחנן ביטא דעה זו תוך התייחסות לפסוק במלאכי (ב, ז): "וְתוֹרָה יִבְקְשׁוּ מִפִּיהוּ כִּי מִלֶּאֱלֹהִים ה' צִוָּה בְּאֵזְרוֹ הַזֶּה". אמנם האדם לא מסוגל להיות מלאך, ואף על פי כן, אישיותו מהווה מדד לתורתו. אם מעשיו פגומים, אסור ללמוד ממנו. חכמים אחרים הגנו על רבי מאיר ועל המטים אוזן לתורתם של אנשים "מפוקפקים". שאלה זו הינה גם אחת מהמחלוקות שבין רבי שמעון בן לקיש לרבי יוחנן. ריש לקיש הסתמך על הפסוק במשלי (כב, יז) "הֵט אֲזִנְךָ וּשְׁמֶע... וְלִבְךָ תִּשְׁמַע לְדַעְתִּי" ומוסיף "דעתם לא נאמר אלא לדעתי" - דעתו של הקב"ה. כלומר, עלינו לשמוע לאמת שעלולה להתגלגל אף על ידי אלה שהשחיתו דרכם. רבי חנינא תומך בשיטת ריש לקיש ואומר: (תהלים מה, יא): "הֵטִי אֲזִנְךָ - וְשִׁכְחִי עֲמֶךָ וְכִית אֲבִיךָ". עלינו לחפש את האמת ולשכוח את 'בית אביה' - "ייחוסה" הבעייתי. חכמים נוספים שהסכימו לגישה זו, השתמשו במטפורות שהפכו קלאסיות. רבה בר שילא אמר: "רבי מאיר רימון מצא, תוכו אכל, קליפתו זרק". במילים אחרות, מאדם כזה אנו יכולים ללמוד, אך אחרי סלקציה. רב דימי אמר רעיון דומה תוך שינוי קטן אך משמעותי: "תמר אכל וזרק את גרעינו". האמורא רבא דבק בדימוי

הקליפה אבל תוך שינוי חשוב במשל. הקליפה מקבלת אצלו את משמעותה המקורית: קליפת האגוז השומרת על הפרי, (שיר השירים ו, יא): "אֶל גִּנַּת אֲגוֹז יֵרֶדְתִּי... מה אגוז זה אף על פי שמלוכלך בטיט ובצואה אין מה שבתוכו נמאס אף תלמיד חכם אף על פי שסרח אין תורתו נמאסת". במילים אחרות, אנו יכולים לחזור על דברי הקב"ה דרך התורה שבפי תלמיד-חכם ש"התלכלך". אכן, חז"ל נעו בין שתי העמדות והיו ביניהם גם כאלו שניסחו סינתזה: אפשרות הלמידה "מכל אדם" מחייבת בגרות ובשלות המאפשרת ללמוד תוך ביקורת וזהירות, דהיינו ניקיון האגוזים. סיכם את חיפוש הסינתזה רבי חיים אבן עטר, בעל "אור החיים", כשהוא מתבסס על הפסוק בספר דברים (יב, כח): "שָׁמַר וְשָׁמַעְתָּ אֶת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אֶנְכִי מְצַוְךָ" - אתה צריך שמירה בכדי שתוכל לקבל את מה שנאמר.

האם יש פתרון לדילמה? כאשר – כמו במקרה של רבי מאיר ואלישע בן אבויה – האדם "הפסול" מעביר תורה של הקודמים? במקרה זה הסכנה אולי קיימת אך קטנה. לא כך כאשר אותו "אדם פסול" מלמד את תורתו הוא. נדמה לי שלפעמים מתרחש באותו אדם מעין פיצול אישיות בין החלק החוטא בו לבין תורתו אותה הוא מלמד. שני החלקים שבתוכו פועלים כאילו בצורה עצמאית זה מזה. אכן, הדבר נכון אולי ביחס למתמטיקה. היא וודאי עצמאית. לא כך, לדעתי, בתחומים רבים בפילוסופיה. ומה עם המוסיקה והאמנות? לזה אחזור אי"ה בעתיד.

חז"ל לימדו אותנו להיזהר במי שאנו מקבלים כמורה ואף במי שאנו מקבלים כתלמיד. עלינו ללמוד תוך ביקורת אף את אותה פילוסופיה הנראית למראית עין מושכת ומקסימה. זאת הייתה גם עמדתם של אותם חכמים בימי הביניים שהתנגדו להיגררות בלתי מבוקרת אחרי הפילוסופיה. כך כתב, ברוח הסינתזה של החכמים, אבא מרי בן משה הירחי ('ספר הירחי', יד): "מעתיא אין ללמוד מספריהם, ולא לשמוע חכמה מפייהם... אך לחכמים הגדולים אין עֲזָרָה ננעלת, מפני שהם מוציאים קמח וקולטין את הסולת, ויש להם שכל נקי ונפה יפה וחריפה, ויודעים לנפות המאמרים בי"ג נפה, ועליהם אמר שלמה הַט אֶזְנְךָ וְשָׁמַע... וְלִבְךָ תִּשִׁית לְדַעְתִּי... רבי מאיר רימון מצא תוכו אכל קליפתו זרק, אבל שאר בני אדם שאינם שלמים... ואינם יודעים להיזהר, יברחו מן האוכל! שמא יחנקו בקליפה...". נכון. היו כאלו שנחנקו בקליפה של אגוז טוב שאכלוהו בשלמותו מבלי לקלפו, אך רבים יותר טעו ואכלו אגוזים שהיו רקובים בתוכם. ואמנם כן, יש אגוזים כאלה.